

Bartoněk, Antonín

Vznik a rozvoj syntaktických bádání o řečtině a latině od antiky po dnešek

In: Bartoněk, Antonín. *Řecko-latinská syntax v evropském kontextu*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2008, pp. [15]-19

ISBN 9788021046795

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126302>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. Vznik a rozvoj syntaktických bádání o řečtině a latině od antiky po dnešek

Zatímco např. v oblasti filozofie dosáhla antická civilizace mimořádně vysoké úrovně, bez níž by byl rozvoj evropské filozofie v dalších vývojových stádiích nemožný, nedosáhla nikdy srovnatelné úrovně antická jazykovědná bádání. Určité základy úvah o jazyce byly ovšem již v antice položeny, a byly do značné míry závislé právě na učení antických filozofů (Hérakleita, Démokrita, Platóna a zejména Aristotela a stoiků); byly to např. úvahy, zda slova existují od *přírody* (φύσει), či na základě *dohody* mezi lidmi (tj. θέσει). Platón zavedl pojmy ὄνομα × ᾠήμα, které u něho tehdy odpovídaly spíše našemu protikladu *podmět* × *přísudek*, ale brzy se z tohoto protikladu vyvinulo čistě gramatické rozlišení prvních slovních druhů *jméno* × *sloveso*.

Stoicí filozofové začali pak důkladněji zpracovávat gramatické kategorie: rozlišili nejméně čtyři z řeckých jmenných pádů (v alfabetické řečtině z 1. tis. př. Kr. jich rozeznáváme pět a v protohistorické mykénské řečtině ze 14.–13. stol. př. Kr. dokonce šest), dále se stoikové zasloužili i o klasifikaci slovesných rodů, časů i vidů a alexandrijský učenec Aristarchos ze Samothráky uzavřel pak v 1. pol. 2. stol. př. Kr. antická bádání o identifikaci jednotlivých slovních druhů. Ale první soustavný nástin řecké normativní mluvnice vznikl až v 2. polovině 2. stol. př. Kr. Jeho autorem byl Aristarchův žák Dionýsios Thráx (cca 170–90), skladaatel díla Τέχνη γραμματική „Umění gramatické“, které se stalo základní učebnicí staré řečtiny na dalšího půldruhého tisíce let. Dílo však obsahuje pouze hláskosloví a tvarosloví. Možný tu byl již i vliv učení indického gramatika Pániniho z 1. poloviny 5. stol. př. Kr.

O zpracování řecké syntaxe — v tehdejší ještě značně rudimentární podobě — se zasloužil až jiný, pozdější alexandrijský učenec Apollónios Dyskolos, autor díla Περί συντάξεως o 4 knihách, působící v 1. pol. 2. stol. po Kr.

Řecká gramatická studia ovlivnila i Římany. Základy studia latiny položil v r. 168 př. Kr. při své návštěvě Říma řecký stoický filosof pergamské školy Kratés z Mallu, významné dílo o latině pod názvem De lingua Latina uveřejnil v 1. stol. př. římský polyhistor M. Terentius Varro (116–27; z původních 25 knih se zachovaly jen 5.–10. kniha), nejrozsáhlejším starověkým dílem o latině je však rozsáhlý soubor 18 knih kónstantínopolského učitele Prisciana, vzniklý v 6. stol. po Kr.; z jeho díla se 16 knih týká latinského tvarosloví a pouze dvě latinské syntaxe (tento nepoměr byl aspoň zčásti dán mimořádně bohatou flexí v obou antických jazycích).

Podrobnější rozbor starověkých „syntaktických“ studií vede ovšem k závěru, že v podstatě tyto úvahy nepřekračují pouhý zájem o otázky soustředující se na řecké a latinské slovní druhy. Ve shodě s názory P. Swiggerse a A. Wouterse, vyslovenými nedávno v jejich stati „Réflexions à propos de (l'absence de?) la syntaxe dans la grammaire gréco-latine“ (in: Syntax in Antiquity, Orbis Supplementa, t. 23, ed. P. Swiggers – A. Wouters, Leuven – Paris – Dudley,

MA 2003, pp. 25–41), lze dnes v podstatě opravdu hovořit o „absenci“ syntaxe (tj. v dnešním lingvistickém smyslu tohoto slova) jak v řecko-latinské gramatice antické, tak i později u řeckých gramatiků období byzantského.

Počátky novověkého bádání o řecké a latinské syntaxi stručně shrnul citovaný již J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax...* I-II, 2. Auflage, Basel 1926–1928; srov. dále dvě základní moderní díla o řecké, resp. latinské syntaxi z poloviny 20. století: E. Schwyzer – A. Debrunner, *Griechische Grammatik*, Bd. II, *Syntax und syntaktische Stilistik*, München 1950, resp. J. B. Hoffmann – A. Szantyr, *Lateinische Grammatik*, Bd. II, *Syntax und Stilistik*, München 1965. Jazykový materiál k řecké a latinské syntaxi je nadále nejlépe přístupný v dílech R. Kühner – B. Gerth, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, II 1-2: *Satzlehre*, 3. Aufl., Hannover – Leipzig 1898 a 1904, 1965², a R. Kühner – C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, 2. Aufl., Hannover 1912, 3. Aufl. von A. Thierfelder, Hannover 1955 u. 1971; nebo H. Menge – A. Thierfelder – J. Wiesner, *Repetitorium der griechischen Syntax und Stilistik*, 10. Aufl., Darmstadt 1999, a H. Menge – A. Thierfelder, *Repetitorium der lateinischen Syntax und Stilistik*, 11. Aufl. von A. Thierfelder, Darmstadt 1953, příp. H. Menge (völlig bearb. von Th. Burkard u. M. Schauer), *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*, Darmstadt 2000.

O moderních přístupech k řecké a latinské syntaxi viz u nás zejména tyto všeobecně významné syntaktické práce H. Kurzové: *Der Accusativus cum Infinitivo im Griechischen*, *Listy filologické*, 89, 1966, 231–237, *Die Entstehung des deklarativen Infinitivs im Griechischen*, *Eirene* 6, 1967, 101–114, *Zur syntaktischen Struktur des Griechischen, Infinitiv und Nebensatz*, Amsterdam 1968, *Der lateinische Infinitiv im Vergleich mit dem griechischen*, *Živa antika* (Skopje) 20, 1970, 83–93, *Transformational Grammar and Greek Syntax*, *Eirene* 10, 1972, 21–52, *Die textsyntaktischen Regeln des Griechischen*, *Eirene* 16, 1978, 51–57 (srov. i *Listy filologické* 102, 1979, 87–92), *Syntaktische Typologie und das Griechische*, *Živa antika* 25, 1975, 62–68, *Zum Typus des Altgriechischen*, *Listy filologické* 108, 1985, 3–13, a rovněž *Accusativus cum Infinitivo in the Structural-Typological Approach*, LF 109, 1986.

Dále pak srov. U. Egli, *Die Anwendbarkeit der generativen Grammatik an das Altgriechische*, *Fachtagung Bern* 1973, 21–58; J. Latacz, *Klassische Philologie und moderne Linguistik*, *Gymnasium* 81, 1974, 67–89; K. Strunk, *Zum Verhältnis vom Wort und Satz in der Syntax des Lateinischen und Griechischen*, *Gymnasium*, 82, 1975, 225–239; a zvláště sborník „*In the Footsteps of R. Kühner*“ (*Kühner-Colloquium* 1988), ed. A. Rijksbaron, H. A. Mulder, G. C. Wakkerová, Amsterdam 1988.

Soustavné moderní práce o řecké syntaxi jsou zejména tyto: B. L. Gildersleeve, *Syntax of Classical Greek*, New York 1901 = Groningen 1980; H. W. Smyth, *Greek Grammar*, Cambridge, Mass., 1920, 1956, 1984; A. Ghiselli, *Cenni di sintassi storica della lingua greca*, Torino 1963; J. S. Lasso dela Vega, *Sintaxis griega*, Madrid 1968; V. Humbert, *Syntaxe grecque*, Paris 1972;

E. Bornemann – E. Risch, *Griechische Grammatik*, Frankfurt 1973, 1978; A. C. Moorhouse, *Syntax of Sophocles*, Leyden 1982; V. Bers, *Greek Poetic Syntax in the Classical Age*, New Haven 1984; A. Rijksbaron, *Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek*, Amsterdam 1984, 1994, 2002; *Beknopte syntaxis van het Klassiek Grieks*, Lunteren 2000; M. Delaunois, *Essai de syntaxe grecque classique*, Leuven – Bruxelles 1988; G. I. Georgopoulos, *Archaia helléniké syntaxé*, Athina 1998; F. R. Adrados, *Nueva syntaxis del griego antico*, Madrid 1992; Y. Duhoux, *Le verbe grecque ancien*, Louvain 2000²; N. Basile, *Sintassi storica del greco antico*, Bari 2001²; E. Crespo – I. Conti – H. Maquieira, *Syntaxis del griego antico*, Madrid 2003; M. Meier-Brügger, *Griechische Sprachwissenschaft I*, 94–170, in: *Sammlung Götschen*, de Gruyter, Berlin – New York 1992; D. Muchnová, *Syntax klasické řečtiny*, A: *Vedlejší věty*, Praha 2004.

O latinské syntaxi pak zejména pojednávali Ch. E. Bennett, *Syntax of Early Latin*, Boston 1910, Hildesheim 1966; A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine*, Paris 1933; A. Ernout – F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris 1951, 1959, 1964; F. Novotný, *Latinská skladba*, Praha 1955; E. Löfstedt, *Syntactica*, Lund 1956; E. A. Woodcock, *A New Latin Syntax*, London 1962; F. L. Rubio, *Introducción a la syntaxis estructural del latín I*, Barcelona 1966; R. T. Lakoff, *Abstract Syntax and Latin Complementation*, Cambridge, Ma. 1968; A. Scherer, *Handbuch der lateinischen Syntax*, Heidelberg 1975; F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge 1986; J. B. Hoffmann, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951, 1978; J. Herman, *Le latin vulgaire* 1975, 1997; H. Pinkster, *Lateinische Syntax und Semantik*, Tübingen 1988; Ch. Touratier, *Syntaxe latine*, Paris 1994; G. Calboli, *Über das Lateinische, Vom Indogermanischen zu den romanischen Sprachen*, Tübingen 1997; P. Cuzzolin, *Sull'origine della costruzione dicere quod*, Firenze 1994; L. Kiesler, *Einführung in die Problematik des Vulgärlateins*, Tübingen 2006.

Český přínos k obecným syntaktickým bádáním byl pochopitelně v minulosti zejména v rukou bohemistů a slavistů a zůstává v nich i nadále, a to jak v Praze, tak i Brně, ale např. i v Olomouci a dalších univerzitních centrech. Rovněž brněnský ústav klasických studií byl v tomto směru po založení Masarykovy univerzity v r. 1919 pod značným vlivem brněnských bohemistů a slavistů (F. Trávníček, V. Vondrák), ale hned od počátku zde působila i významná osobnost Františka Novotného, klasického filologa. Ten do svého širokého záběru (sahajícího od překladu všech Platónových spisů do češtiny a od jeho čtyřsvazkového literárně-filozofického zpracování Platónova díla, nazvaného stručně „O Platónovi“, Praha 1948–1970, přes Novotného spoluúčast na dosud znova a znova vydávaném „Latinském slovníku“ Pražáka – Novotného – Sedláčka, až po jeho hlavní účast na čtyřsvazkovém díle F. Novotný – O. Jiráni – B. Ryba, „Základní latinská mluvnice“, resp. „Historická mluvnice latinského jazyka“,

Praha 1938–1955) současně včlenil v rámci naposled jmenované čtyřsvazkové mluvnice (jakožto dílu II 2) i zatím jediný český vědecký rozbor jak latinské syntaxe normativní, tak i syntaxe historické.

Po druhé světové válce se ovšem i na Masarykově univerzitě v Brně zpočátku soustředil odborný jazykový zájem — pod trvajícím vlivem Pražské lingvistické školy — spíše na otázky hláskoslovné. Ale již od konce 50. let se tu zejména na slavistice a bohemistice začal velmi silně uplatňovat zájem o pěstování moderní syntaxe, zejména v osobě J. Bauera. Jeho brzká smrt v r. 1970 hrozila přerušením této činnosti, na jeho práci byl však s to velmi brzy úspěšně navázat M. Grepl, a ten vydal již v r. 1974 pod jmény jich obou, nejprve jako provizorní vysokoškolské skriptum a poté v r. 1975 jako dobře fundovanou učebnici, „Skladbu českého jazyka“. Ta byla v dalších letech postupně doplňována a přepracována jak M. Greplem, tak později P. Karlíkem (srov. zatím nejnověji M. Grepl – P. Karlík, *Skladba češtiny*, Olomouc 1998, s dalšími dotisky a vydáními).

Zmíněná Bauerova, Greplova a Karlíkova syntaktická teorie, ústrojně propojující syntax větných členů se syntaxí větnou a polovětnou, si našla cestu i do celostátních akademických gramatik (např. do Danešovy a Hlavsovy *Mluvnice češtiny*, III. díl *Skladba*, Praha 1987), ale zapustila zejména v Brně hluboké kořeny a inspirovala zde od konce 70. let, jak už bylo výše naznačeno, nejen mnohé bohemisty a slavisty (M. Čejka, R. Večerka, E. Pallasová, R. Mrázek, S. Žaža), ale i lingvisty pracující v neslavistických oborech, např. germanistu Z. Masaříka a anglistu J. Hladkého — a v neposlední řadě i některé zdejší klasické filology, ze starších A. Bartoňka a z mladších pak celou řadu jeho studentů a doktorandů, věnujících se jazykové modalitě latiny a řečtiny.

Zmínky si zaslouží nejprve D. Nováková-Tesařová, která se jako první u nás začala zabývat tzv. modalitou deontickou (tj. modalitu možnosti, nutnosti a záměru), dále pak D. Tenorová-Peňázová a P. Peňáz; ten začal věnovat pozornost i modalitě epistémické („jistotní“). Tento typ modalit v latině jako první monograficky zpracovala H. Reichová. Pro starou řečtinu jej v současné době obdobným způsobem vyhodnocuje K. Šimůnková-Požizková (několik dílčích studií již z tohoto okruhu publikovala) a toho času dokončuje doktorskou práci o míře uplatnění a o výrazových prostředcích epistémické modalit v tomto druhém antickém jazyce (hlavní výsledky její práce tvoří náplň 12. kapitoly této publikace, str. 165nn.).

Dosavadní publikované studie a práce jasně prokázaly oprávněnost zkoumání deontické i epistémické modalit i v neživých jazycích. U latiny se např. ukázalo, že klasická latina, jak již bylo naznačeno na str. 13, málo využívala jednoduchých způsobů vyjadřování nejistoty (nebo nižšího stupně prezentace jistoty) v podobě adverbialních výrazových prostředků a byla nucena je vyjadřovat rozmanitými složitými explicitními vazbami — zatímco řečtina dovedla využívat k vyjadřování různé míry jistoty daleko bohatšího spektra vyjadřovacích prostředků — ať implicitních (tj. např. adverbii $\pi\omicron\upsilon$, $\iota\sigma\omega\varsigma$ nebo modální

partikule *āv* — vedle modálních sloves, modálních predikativ nebo různých slovesných modů a časů), či rovněž oněch složitějších prostředků explicitních.

Této speciální části syntaxe, jazykové modalitě, budeme tedy věnovat pozornost v 12. kapitole této práce, neboť i výsledky zkoumání jazykových deontických a epistémických vyjadřovacích prostředků budou nám s to poskytnout v poměrně značné míře dosti diferencovaný pohled jak na jedné straně na řečtinu, tak i na druhé straně na latinu. Rozvoj bádání tohoto typu se ostatně v poslední době ve stoupající míře uplatňuje i v celé řadě dalších zemí, např. ve Velké Británii (F. R. Palmer 1986), Holandsku (R. Risselada 1993), Španělsku (S. Núñez 1991 pojednal o epistémické modalitě v latině), Francii (G. Jendraschek o EM v baskičtině), Itálii (P. Pietrandrea 2005 o EM v italštině).

Zajímavé perspektivy se v posledních letech začínají otevírat i úvahám o tzv. gramatikalizaci v různých jazycích. V tomto badatelském okruhu se nabízejí příznivé podmínky především v jazycích s dlouhými staletými písemného doložení, takže je až s podivem, že k sobě doposud ve větší míře nepřilákaly badatele-grecisty.

